

4. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД

4.1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ ТА ПРИРОДНИЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Назарук Микола, Сенчина Богдана,
Стойко Степан

Історія заповідання відображає результат неоднозначного ставлення людського суспільства до природи і дещо суперечлива, оскільки за весь свідомий історичний час, як підкреслює С. Попович (2007), «...створення природно-заповідних територій було вимушеною реакцією суспільства на те, що втрачається в природному середовищі» [22, с.15].

Історичні проблеми заповідної справи в Україні та на теренах Львівщини висвітлені у фундаментальній праці В. Борейка (2001), а також в публікаціях інших дослідників [1–4, 6–12, 14–28, 30–38].

Сучасний стан функціонування природно-заповідного фонду України нерозривно пов'язаний з історією зародження та розвитку української державності, становленням правових основ регулювання суспільних відносин [7, 23, 28]. За А. Ковальчуком (2002), виділяють чотири основні етапи розвитку заповідної справи: примітивно-релігійний, приватно-феодальний, науково-пізнавальний і глобальний [15, с.10]. С. Попович (2007) в історичному розвитку природно-заповідної справи в Україні виділив дев'ять етапів [22]. Подібних поглядів дотримується і О. Мудрак (2009), умовно виділяючи вісім етапів розвитку заповідної справи Поділля [20]. Аналогічно, на нашу думку, цей процес відбувався і на теренах Львівщини.

Перший етап (до 988 р.) — «дохристиянської священної природи». Розпочинається з часів зародження первісних племен і запровадження першими суспільними общинами елементів спеціальної культової охорони природи [20, с.78; 22, с.15]. В українського народу як землеробського етносу шана до рідної природи, до землі предків, лісів та усього живого має давні традиції. Про це свідчать народні прислів'я: «Земля — Божий дар», «Земля свята», «Земля — мати-годувальниця» [14, с. 15], «Вбити бо-

бра, не бачити добра», «І козятка — Боже творіння» [15, с. 9]. Наші предки, обожуючи природу, молилися язичницьким богам, проте, як наголосив А. Лелеченко, ніколи не здійснювали жертвопринесень [18, с. 156]. Здавна природні об'єкти заповідалися (від давніх слів «заповідь», «заказ» — заборона [29]) як священні у зв'язку з міфами, через моральні, політичні, історичні причини. Саме «священні гаї», на думку С. Поповича зі співавторами, були первісною формою заповідання лісів [24, с. 16]

Другий етап (XI–XVI ст.) — «заповідних гаїв та угідь». Протягом XI ст. ще домінували сакральні ідеї охорони природи, хоча на зміну язичницькій ідеології вже приходила християнська [20, с. 78; 22, с. 16]. Священними ще залишались «заповідні угіддя», які заміняли храми. Їх називали божницями, святоборами, гай-богами, праведними лісами, медоносами, медоборами («мед беруть боги»), раєм. Документальним підтвердженням стали перші літературні твори — «Повість временних літ» і «Слово о полку Ігоревім». Слов'яни Київської Русі утримували «заповідні гаї» поблизу своїх поселень зазвичай на підвищених місцях [3]. З XII ст. починають зароджуватись утилітарні ідеї охорони природи, які й сьогодні важливі. На цьому етапі природа заповідалася головно для розваг князівської влади Київської Русі, де рослини і тварин розглядали як сировинні резерви й об'єкти споживацьких цілей. Князя християнська влада знищувала язичницькі священні гаї й угіддя, створюючи перші заповідні об'єкти з утилітарними функціями — розплідники дичини й охоронні місця для князівського полювання, риболовлі, бортництва тощо.

Перші законодавчі акти про охорону природних багатств на території України були видані ще за часів Київської Русі. Вже у «Руській Правді» (збірнику норм давньоруського права Ярослава Мудрого, XI ст.) були окремі положення про охорону рідкісних, здебільшого мисливських звірів і пам'ятних дерев. Визначалася відповідальність за незаконний відстріл бобрів, деяких видів птахів. У статті 73 цього збірника записано таке: «Якщо хтось зрубає дуба із познакою або на межі, той заплатить 12 гривень штрафу» [14, с. 15].

На сучасні західноукраїнські землі поширювались природоохоронні укази польських і литовських королів. Польський король В. Ягелло 1423 р. видав указ про охорону тварин, а 3. Август в 1557 р. — декрет про заборону полювання на молодих лисиць. Король Зигмунт III видав розпорядження про охорону турів. Заборонялося пасти домашню худобу чи косити сіно там, де мешкали ці тварини [15, с. 11; 20, с. 79]. У Литовському статуті (1529) розміщено перший законодавчий акт про охорону вод, згідно з яким накладався штраф на всякого, хто отруїть озеро чи річку. За цим статутом біля водойм, де мешкали бобри, заборонялося «на віддаль кинутої палки розорювати цілину чи вирубувати кущі», з лісу можна було брати лише «лежачі дерева» [14, с. 14; 22, с. 17].

Отже, природні об'єкти на цьому етапі заповідалися як священні головно з міфічних, моральних, політичних та історичних причин. Заповідними священними

місцями ставали також ті території, де те чи інше «божество» користувалося найбільшою повагою [20, с. 79]. Вже тоді природно-заповідна справа почала формуватися як комплексна сфера людської діяльності [22].

Третій етап (XVII ст. — 1850 р.) заповідної справи мав два напрями [20, с. 79; 22, с. 17]. *Перший напрям* — виділення «заказних гаїв», «заповідних дерев», «засічних лісів», «корабельних лісів» (для кораблебудування, обороноздатності). На цьому етапі охороняли не лише ліси, окремі види, а й унікальні та типові ландшафти, які мали наукове, культурне та соціальне (рекреаційне) значення. *Другий напрям* — «заповідання об'єктів естетичної природи» для збереження їхньої надзвичайної краси. Це були унікальні дерева, цілющі джерела, водоспади, скелі, валуни, мальовничі ландшафти тощо. Під час заповідання знову виявлялись сакральні ідеї, проводились спеціальні ритуали з освяченням природи священиками. Важливу роль у заповіданні відігравали монастирі, яких держава зобов'язала вести нагляд за освяченими об'єктами.

Належну увагу приділяли українські гетьмани збереженню цінних дубових лісів, в яких заготовлювалась деревина для військових укріплень і козацьких човнів. Зокрема, Богдан Хмельницький указом від 5 червня 1656 р. заборонив «робити шкоду» в лісах Максаківського монастиря (на Чернігівщині); Іван Скоропадський своїм Універсалом від 12 липня 1721 р. заборонив рубку лісу в Єлинській діброві Троїцько-Іллінського монастиря під Черніговом; а Данило Апостол у 1721 р. в Універсалі до гадяцького полковника наклав заборону на вирубування лісу «для потреб гуралень» навколо Гадяча [30, с. 8]. Ці та інші документи свідчать про мудрість наших предків щодо збереження природних багатств. Загалом, на думку В. Борейка, охоронювані землі і ліси монастирів варто вважати «прадідами» сучасних заповідників [3; 22].

Чимало прикладів шанобливого ставлення до окремих пам'яток природи з боку місцевого населення. У багатьох селах Галичини після ліквідації 1848 р. в Австрійській імперії панщини біля храмів висаджували та ретельно охороняли дуби і липи як символ вільності. На Львівщині в околицях с. Підгірне (Пустомитівський) на одному з пагорбів, де, за народним переказом, під час облоги Львова 1648 р. був розташований штаб гетьмана, перебувають під охороною пам'ятні дерева — «Три вікові дуби Богдана Хмельницького». У с. Кульчиці Дрогобицького району, де народився Петро Сагайдачний, охороняється віковий пам'ятний дуб гетьмана Українського козацтва [14, с.15]. Для охорони витоку Західного Бугу у с. Верхобуж (на Золочівщині) найсильніше джерело, звідки бере початок річка, здавна було викладене дубовими брусами, потім обмуроване. А над джерелом, між двома липами, розміщені скульптури Івана Хрестителя, Божої Матері та ангелів [5].

Своєрідними природоохоронними об'єктами були в Україні монастирські сади та парки [2, 28]. Монастирський сад відтворював образ раю на землі, був місцем не тільки теософічних роздумів, а й місцем, де монахи досліджували та розводили нові рослини, пристосовували їх до місцевого клімату, намагаючись відтворити, наскільки

це було можливо, рослинне різномайття світу [8, с. 190]. Садово-паркові комплекси, за висловом І. Кравцової, були не лише витворами мистецтва, а й своєрідною ілюстрацією відповідних філософських поглядів, ставлення людини до природи [17, с. 125].

Перші ренесансові та барокові сади з елементами класицизму, як зауважив С. Галкін, були побудовані на Поділлі, Волині та Галичині, а згодом і в Центрі та на Лівобережжі України. Для будівництва парків запрошували французьких, італійських або англійських архітекторів. Загалом в Україні протягом XVIII-XIX ст. було створено багато самотніх та унікальних садово-паркових об'єктів. За оцінками фахівців їх налічується близько 100. Найбільше відомих садів і парків було створено в сучасних межах Львівської області, а також Тернопільської, Волинської, Рівненської, Хмельницької, Черкаської, Київської та інших областей України [8, с. 191].

У першій половині XVIII ст. значна частина палацово-паркових комплексів сформувалась на місці замків та оборонних фортифікацій або увійшла до їхнього складу. Зокрема на Львівщині, це ансамблі Підгорецького та Бродівського замків, палацово-паркові комплекси в Поморянах, Золочеві, Таданях, Неслухові, Тартакові та Кристинополі (теперішній Червоноград). Пізніше почалося будівництво нових палацово-паркових комплексів за визначеним задумом в історично короткий проміжок часу, з яскраво вираженою стилістичною єдністю та композиційною довершеністю [10, с. 7]. Такими є палацово-паркові ансамблі Буська, Великого Любена, Вишні, Комарного, маєтки в Ходорові, Гряді, Новому Яричеві, Закладі та Роздолі, Судовій Вишні, Пустомитах, Оброшино. Масштабних розмахів нове палацове будівництво набуло в другій половині XVIII – першій половині XIX ст., що пов'язано з прагненням українського та польського шляхетства, яке мало маєтності в Україні, підкреслити свій соціальний статус, фінансові можливості, у європейській культурі та новаціях.

Загалом паркобудування на Львівщині представлене монастирськими садами Середньовіччя (парк ім. І. Франка, сади монастиря Бенедиктинок та Онуфріївського і Бернардинського монастирів у Львові), садами палаців і замків. За даними досліджень Г. Денисової, на території Західного Лісостепу представлені 116 палацово-паркових комплексів XVII–XIX ст. [10]. У межах Львівщини — 32.

До найцікавіших старовинних міських парків України належить Львівський парк ім. Івана Франка [19]. Це найстаріший міський парк на території України — закладений у другій половині XVI ст. Крім того, має ще досить цікаву історію — з 1614 р. (майже 160 років) був монастирським садом у володінні монахів-єзуїтів, простежується відбиток різних стилів садово-паркового будівництва [11, с. 343–344].

У XIX ст. природоохоронна діяльність розвивається не лише створенням парків, а й ботанічних садів, зокрема Кременецького, Харківського, Нікітського, Одеського, Львівського, Київського [18, с. 158].

У Львові ботанічний сад намагалися створити ще в XVIII ст. Проф. Бурхард Шіверек заклав ботсад (1784–1786) у колишньому монастирі Домініканок у межах теперішньої Головної пошти по вул. Коперника, який потім перемістили у місіонерський

сад на Замарстинові. Пізніше проф. Ернст Вітман почав створювати сад (1823–1829) на Стрільниці (теперішня вул. Лисенка) [21]. Вже на початку 50-х років XIX ст. ботанічний сад закладено поблизу церкви Святого Миколая (тепер Святопокровський собор на вул. Грушевського). Саме цю дату, на думку А. Прокопіва (2004), треба вважати початковою в історії Ботанічного саду Львівського університету [26, с. 3]. Ботанічний сад університету створив проф. Гіацинт Лобажевський 1852 р. в саду монастиря Тринітаріїв (тепер вул. Кирила і Мефодія) на північно-східному схилі Калічої гори в центральній частині Львова. У 1911 р. для розширення території Ботанічного саду університет придбав ділянку площею 4,5 га у східній частині міста поблизу Личакова, на Цетнерівці (теперішня вул. Черемшини). Колишні власники цієї території були великими аматорами декоративного садівництва, про що свідчать спогади Францішека Яворського [26, с. 5; 38].

Четвертий етап (1850–1917 рр.) — *«активної діяльності природоохоронних організацій»* [2; 20, с. 80] або *«формування праобразів природних заповідників»* [22, с. 20]. З розвитком культури (замість утилітарних чи релігійних мотивів охорони природи) актуальними стали потреби охорони краси ландшафту, історичних і легендарних пам'яток, наукові й етичні мотиви [20, с. 80]. Як зауважив С. Попович, протягом цього періоду *«значно збільшились темпи заповідання дикої природи завдяки ентузіазму вчених, різних громад, любителів природи, наукових товариств, хоча ще продовжували створюватися штучні природоохоронні об'єкти»* [22, с. 20].

З другої половини XIX – початку XX ст. австрійська влада видала важливі природоохоронні нормативно-правові акти: Лісовий закон (1852), Гірничий закон (1854), Водний закон (1869), Закон про полювання (1849), Закон про рибальство (1885) тощо. Їхня дія тривала до 1918 р. (розпаду Австро-Угорської імперії) і далі. На землях Східної Галичини деякі акти залишалися чинними й за часів Другої Речі Посполитої. Для коронного краю Галичини діяв крайовий Водний закон від 14 березня 1875 р. [16, с. 16].

Лісовий закон від 3 грудня 1852 р. став найдетальнішим законодавчим актом, який регулював суспільні відносини у сфері охорони лісів і ведення лісового господарства в імперії [16, с. 28]. Управління охороною і використанням земель, тваринного світу, водних, лісових природних об'єктів забезпечувало Міністерство сільського господарства (землеробства) — єдиний галузевий управлінський орган комплексної компетенції, до головних функцій якого можна зачислити видачу дозволів у галузі використання природних ресурсів [16, 31].

У 1901 р. Галицький сейм прийняв закон, який регулював рубки дерев та їхній сплав по річках. Заборонялось скидати забруднені води, вимочувати у водоймах льон і коноплі [2; 20, с. 80].

Якщо охороняли ліси урядові інституції, то в охороні природи у різних її проявах важливу роль відіграли громадські організації Галичини та окремі приватні особи. Центрами природоохоронної роботи в Галичині були Краків (у Західній) і Львів

(у Східній). Цьому сприяли цінні лісові масиви, водоспади, скелі та значний науковий потенціал, який ґрунтувався на активній діяльності вчених Ягеллонського та Львівського університетів [16, с. 20–21]. Наприкінці ХІХ ст. у Західній Європі та Галичині, зокрема, зародився рух за охорону пам'яток природи.

На території Східної Галичини діяла низка громадських організацій-товариств. Засновницькі документи свідчать і про природоохоронну складову їхньої діяльності. Мова йде про Галицьке лісове товариство, Мисливське товариство імені Святого Губерта, Крайове рибальське товариство, Галицьке товариство охорони тварин тощо. Перша світова війна призупинила діяльність багатьох товариств [1, 7, 16, 34].

Упродовж 1870–1900 рр. у Галичині природоохоронну роботу вели члени фізико-графічної комісії Академії наук та Татранського товариства у Кракові. Вагомий внесок у природоохоронні дослідження зробили Польське товариство природничиків ім. Коперника (створене 1872 р.) і Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ) (створене 1873 р.).

Один із перших звернув увагу на природоохоронні проблеми регіону український просвітитель, натураліст, краєзнавець, священник о. Іван Гавришкевич. У нарисах «Триденна мандрівка околицями Львова», які були опубліковані 1863 р. в газеті «Слово», І. Гавришкевич виділив найцікавіші природні та історичні місця на території теперішнього Яворівського національного парку та його околиць за маршрутом: с. Страдч — м. Янів — с. Шкло — с. Старичі — с. Верещиця — ур. «Козій хребет» — г. Городище — г. Красний Верх — ур. «Тартак» — г. Столовий Камінь — г. Булава — с. Крехів [34, с. 286]. І. Гавришкевич також записав місцеві легенди та перекази, які пов'язані з джерелом «Парашка» поблизу Шкла, урочищами «Городище» біля Малої Вишеньки, «Черничка», «Могила Остапа» поблизу г. Булави, «Камінь Св. Петра» біля Крехівського монастиря. Він запропонував назвати ці терени: «... якщо не Львівською Швейцарією, то хоч би Стороною Янівсько-Жовківських гір».

На теренах Галичини в австро-угорський період цікаві ботаніко- і зоогеографічні дослідження проводили польські та українські біологи (Zawadski, 1840; Pietruski, 1840; Nowicki, 1866; Barta, 1866; Trusz, 1884; Woloszczak, 1887, 1893, 1894 та ін.). Питаннями охорони природи активно займався професор Ягеллонського університету в Кракові, зоолог А. Новіцький, який запропонував проект відповідного Уставу від 11 липня 1869 р.

У другій половині ХІХ ст. в околицях Янова проводили ботанічні дослідження Ж. Круль, Б. Блоцький, Ш. Труш, В. Тинецький, О. Волощак; ентомологічні — А. Вежейський; фауністичні — Я. Боковський; геологічні — М. Ломніцький, В. Тессейр. Зокрема, Ж. Круль у 1875 р. опублікував статтю «Повідомлення про наукову екскурсію околицями Янова під Львовом», у якій описував віковічні буки в селах Лелехівка, Ставки, Залісся. Окремі розвідки-нариса створив краєзнавець О. Партицький, зокрема «Жерло Парашка», «Крехівський монастир», «Камінь Св. Петра» [34].

Серед засновників заповідної справи на наших теренах був відомий польський ботанік Мар'ян Раціборський (1860–1917). Вищу освіту здобував у декількох навчаль-

них закладах, зокрема у «Львівській Політехніці». З 1906 р. викладав ботаніку у Львівському університеті, в цьому ж році став професором, а також засновником і директором Біолого-ботанічного інституту. Розвинув активну діяльність з інвентаризації й охорони пам'яток природи Галичини, виступав із лекціями перед різною аудиторією, а в 1908 р. видав брошуру (одну з перших у Польщі) про природні об'єкти Західної України, які варті заповідання. Результати інвентаризації М. Раціборський опублікував у 1910 р. в часописі «Kosmos». До переліку увійшли Страдецька печера, ур. «Ярина», «Королева Гора» (Королівський ніс), вікові буки між Майданом і Лелехівкою [34]. Професор доклав немало зусиль, щоб у провінційних містечках відкривалися музеї-осередки екологічної просвіти.

Сучасник М. Раціборського відомий юрист, доктор економіки та права Ян Павліковський (1860–1939) викладав в Академії землеробства у Дублянах і був одним із перших у Галичині ідеологів організації охорони природи. Він став відомим як творець природоохоронної філософії. Ян Павліковський — автор класичних творів «Культура і природа», «Про лик земний», засновник першого громадського природоохоронного товариства [1, с. 8].

У лютому 1904 р. намісництво у Львові звернулось до організацій і приватних осіб Галичини з проханням повідомити про пам'ятки природи, які потребують охорони. Одним із перших на це прохання відгукнулось Товариство природничиків ім. Коперника та на запит Міністерства освіти Австро-Угорщини подало список цінних пам'яток природи. У 1907 р. на X з'їзді лікарів і природничиків у Львові Товариство ім. Коперника знову підняло питання про необхідність інвентаризації пам'яток природи та їхньої охорони. У 1914 р. запропонували заповісти торфовище над Янівським ставом (ур. «Заливки»), де у 1927 р. провів детальні палінологічні дослідження С. Толпа [1; 34]. Загалом запропонували організувати десяток резерватів у Карпатах і степах на Поділлі. Проте ця акція не дала результатів. Міністри освіти, які щорічно змінювались, забували про циркуляри своїх попередників, і списки природних об'єктів були втрачені.

Паралельно з львівськими біологами до ідеї заповідання йшли і галицькі лісівники. З метою охорони лісів від знищення, а також для розвитку лісового господарства, освіти і науки в 1882 р. у Львові було створено Галицьке лісове товариство, на чолі якого постав професор Г. Стжелецький. З ініціативи Товариства, у Львові з 1882 р. почався випуск наукового часопису на лісівничу тематику «Сільван», який видається в Польщі до сьогодні. Проблему лісових резерватів з ініціативи В. Шафера обговорювали на з'їздах Галицького лісового товариства у 1909, 1912 і 1913 рр., у Вищій лісовій школі у Львові, у гуртку природодослідників цього ж закладу. Журнал «Сільван» постійно публікував замітки про охорону лісових об'єктів. Розміщував матеріали про заповідну справу і «Щомісячник Галицького товариства охорони тварин». Питання заповідної справи розглядали на Галицькому сеймі 1910 р. [2, с. 25; 3, с. 14].

У результаті осушувальних робіт, які проводили на австро-угорській території в межах Прикарпаття і Малого Полісся, відбулись значні кількісні та якісні зміни

у структурі природних територій. Зникли рідкісні болотні рослини, постала загроза зникнення степових фітоценозів, які збереглися з періоду середнього голоцену. Оцінюючи антропогенні трансформації природного рослинного покриву, польські ботаніки вже на початку XX ст. усвідомили, що зменшення його площі є причиною зменшення біорізноманіття та призводить до незворотних наслідків. Отже, можна стверджувати, що вчені у найбільш відповідний момент оголосили потребу охорони біорізноманіття. Для Галичини проблема охорони рослинного світу стала особливо актуальною наприкінці XIX ст., одночасно з розбудовою залізничної мережі. Щоб задовольнити потреби лісової промисловості, темпи розвитку якої стрімко зростали, розпочалось широкомасштабне вирубування хвойних лісів. З огляду на це в карпатських лісах почали зникати назавжди реліктові, ендемічні й інші цінні види дерев.

На території Українського Розточчя першими природоохоронними закладами були мисливські господарства, які регулювали безсистемне знищення дикої фауни регіону. В середині XIX ст. виникло господарство «Майдан», яке організував барон Буол. Тут же барон заклав перший орнітологічний музей Львівщини [1, с. 8].

Новим поштовхом природоохоронних досліджень на Розточчі стало створення у середині XIX ст. Природничого музею ім. Дідушицьких у Львові (нині Природничий музей НАН України). Під дахом музею відомий натураліст і меценат граф Володимир Дідушицький об'єднав науковий потенціал ліпших на той час природодослідників. Варто відзначити геологічні роботи А. Ломницького, географічні — С. Павловського, ботанічні — В. Шафера, зоологічні — В. Кульчинського. Кращі мисливські трофеї, здобуті особисто В. Дідушицьким в околицях Янова, увійшли до зоологічної колекції музею [34].

На початку XX ст. з ініціативи багатьох учених почали створювати мережі заповідників, які утримувалися на громадські кошти. Водночас науковці Галичини силами окремих ентузіастів і громадських товариств широко і плідно займалися питаннями охорони природи.

Протягом 1904–1914 рр., завдяки зусиллям М. Раціборського, М. Ломницького, В. Шафера, М. Кочвари та інших, було запропоновано для заповідання цілу низку цінних природних об'єктів Розточчя: Страдецьку печеру, Королеву гору (Королівський ніс) і урочище «Ярина» біля Янова, торфовище над Янівським ставом (урочище «Заливки»), озеро у Великому Голоску, джерела Грибовицького яру, скелясті гори Осова і Лиса біля Брюхович, сосновий ліс Голоска, болото Стені біля Шкла й інші [3, 4]. Більшість намірів щодо заповідання, як наголошують Я.С. Бовт, Г.В. Стрямець, відбулися аж у 70–90-х роках XX ст. («Королева Гора», «Страдецька печера»), а ділянки, як-от урочище «Ярина», болото Стені, з плином часу втратили свою унікальність [1, с. 8].

У 1913 р. (Берн, Швейцарія) провели першу міжнародну конференцію з питань охорони природи. На ній відомий німецький зоолог Саразен виступив із доповіддю «Про завдання світової охорони природи», обґрунтував потребу видання спеціальних природоохоронних законів і створення в різних природних зонах заповідників

для збереження видів тварин і рослин, що зникають. На жаль, події Першої світової війни перешкодили реалізувати ці природоохоронні задуми. Після війни в країнах Європи питання охорони природи почали привертати увагу не лише вчених-натуралістів, а й деяких громадських організацій. У Галичині Українське краєзнавче товариство «Плай» у Львові збило відомості про вікові дерева, які потребували охорони в селах Буськ, Ожидів, Бучач, Жовква та ін.

Найперший заповідник (в прямому розумінні цього слова — для наукових і естетичних цілей) не лише у Західній Україні, а й загалом в Україні — резерват «Пам'ятка Пеняцька» — заснував галицький меценат, краєзнавець, орнітолог, непересічний організатор музейної та природоохоронної справи граф Володимир Дідушицький (1825–1899); він був затверджений постановою Австро-Угорського парламенту (м. Відень) 1886 р. (на два роки раніше всесвітньо відомої «Асканії-Нової»). Граф В. Дідушицький виділив на своїх приватних землях біля с. Пеняки під Бродами в Тернопільському воєводстві (зараз це Львівська область) «понад 40 моргів» 200-літньої липової бучини, щоб зберегти «на всі часи» унікальні, корінні та рідкісні угруповання рослин і тварин [14, 27, 35].

Перший період історії «Пам'ятки Пеняцької» завершився у 1914 р., коли під час військових дій Першої світової війни буковий деревостан був сильно порубаним. Другий період інтересу до цього об'єкта припадає на кінець 30-х років, коли відомий ботанік Ю. Мондальський (J. Mađalski), запропонував відновити охоронний статус, закликаючи пана Голуховського (Gołuchowski) як активного діяча охорони природи та власника тодішньої «Пам'ятки Пеняцької» сприяти цьому. Частина території тоді вже відвели для рубань. Проте, як зазначають Б. Проць зі співавторами [27], достеменно невідомо чи ця природоохоронна ідея була реалізована; очевидно, початок Другої світової війни завадив цьому. У період між двома Світовими війнами, крім Ю. Мондальського, дослідженням природоохоронних аспектів цієї території займалися В. Шафер (W. Szafer), С. Соколовський (S. Sokołowski), Т. Орачевський (T. Oraczewski) та ін. [27, 35–37].

Упродовж 1945–1950 рр. корінний деревостан був повністю вирубаний. Разом із прадавнім лісом були зруйновані й унікальні водно-болотяні екосистеми регіону природного й антропогенного походження. На цих озерах і ставах в часи заснування «Пам'ятки...» існували унікальні орнітокомплекси, зокрема гніздився орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*), вид, який зникає в Україні та Європі. Підтвердженням цього є колекції чучел і кладок птахів Державного природознавчого музею НАН України (ДПМ) у Львові, зібрані в околицях с. Пеняки наприкінці XIX ст. Для ознайомлення відвідувачів Львівського природознавчого музею з колекціями тварин В. Дідушинський видав спеціальний путівник [14]. «Пам'ятка Пеняцька» — перший заповідник України в сучасному розумінні цього слова й один із перших заповідних лісових масивів у Європі. У статусі пам'ятки природи місцевого значення об'єкт (площею 20 га) був відновлений в лютому 1997 р. з ініціативи Київського еколого-культурного центру.

На початку 2000-х років розпочалися активні роботи з підготовки до створення національного природного парку під робочою назвою «Пам'ятка Пеняцька». Як зауважив О. Кагало, можна вважати, що саме в цьому регіоні було покладено початки заповідної справи в Україні, що само собою має важливе значення для обґрунтування створення національного природного парку. Указ Президента України №156/2010 про створення на території Бродівського, Буського та Золочівського районів НПП «Північне Поділля» був підписаний 10 лютого 2010 р.

Значний внесок у захист природи зробили пропагандистські ідеї. Це доповіді В. Дідушицького про охорону птахів на I-у міжнародному орнітологічному конгресі 1884 р. у Відні й польських біологів М. Новицького і Е. Янати про збереження бабаків і кіз, які опублікували 1865 р., роздали по сільських парафіях і школах. Через три роки на підставі цієї акції Галицький сейм прийняв указ про їхню охорону. Виступ Ю. Бруницького на Галицькому сеймі 1910 р. про охорону пам'яток природи був надрукований у багатьох виданнях і мав великий успіх. Е. Яната перший в Україні почав видавати (з 80-х рр. XIX ст.) популярні ілюстровані таблиці для шкіл про охорону корисних птахів і тварин. З 1876 р. під його керівництвом видавався «Щомісячник» Галицького товариства охорони тварин, який виходив 40 років аж до 1915 р., по 12 номерів на рік тиражем 1 тис. примірників. З 1900 до 1915 рр. цей журнал опублікував найбільше матеріалів з охорони природи серед усіх видань, які виходили в Галичині.

П'ятий етап (1917–1965 роки) — «підйомів і занепаду заповідної справи» [20, с. 81]. За С. Поповичем, цей період доцільно поділити на два етапи: створення перших державних заповідників (*п'ятий*) та занепадів і підйомів природно-заповідної справи (*шостий*) [22, с. 22, 24]. Активно природоохоронний рух розвивався на Західному Поділлі та на інших теренах, які входили до складу Польщі. З 1918 р. до початку Другої світової війни тут діяло лісове законодавство Польщі. Було видано укази, які поліпшували охорону лісів: 1919 р. — Міністерство освіти і віросповідання затвердило рішення про охорону рідкісних видів флори та фауни лісу; 1925 р. — розпорядження про обов'язкові лісопосадки на місці самовільних рубок; 1927 р. — розпорядження президента Польщі про охорону лісів, які не були державною власністю. У грудні 1919 р. при Міністерстві освіти Польщі створили Тимчасову комісію з охорони природи, яку очолив відомий діяч професор В. Шафер. В 1926 р. її реорганізували в Державну раду з охорони природи, а 1934 р. з її ініціативи президент Польщі підписав закон про охорону природи. В 1919 і 1924 рр. у Польщі вийшли укази, які регламентували охорону рідкісних видів рослин і тварин на всій території, а в 1927 р. був затверджений новий мисливський закон. Під повну охорону взяли бабака, зубра, бобра, орла-беркута, чорного лелеку, білу куріпку, морену. У 1928 і 1932 рр. були видані розпорядження президента про охорону тварин. Міністерство землеробства в 1931 р. скоротило терміни полювання на рись і борсука, в 1932 р. — лося, дрохву та стрепета [3, 20].

Природоохоронна діяльність у Західній Україні набирала обертів. Нею займались Польське дендрологічне товариство, Товариство захисту тварин, Природничий музей ім. Дідушицьких, Польське товариство натуралістів ім. Коперника, Комісія з охорони природи Геологічного інституту, Відділ резерватів Інституту досліджень державних лісів, Польське товариство краєзнавства (секція пропаганди й охорони рідного краю), Волинське товариство краєзнавства і опіки над пам'ятками минулого, Польський туристичний клуб і Татранське товариство, Організація гарцерів, Єврейське краєзнавче товариство, Спілка «Приятелі природи», Товариство друзів Гуцульщини. У 20-х роках, на підставі об'єднання окремих згаданих товариств, була створена Польська ліга охорони природи [20, с. 82].

З початку 30-х років у Галичині діяло, так би мовити, два центри зі створення резерватів. Один — польський, другий — український. Польські вчені В. Шафер, Б. Павловський, Ш. Вердак, П. Контни з іншими активістами Польської державної комісії з охорони природи створювали резервати у лісах, які належали Міністерству лісів Польщі. Члени фізіографічної та природоохоронної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, західноукраїнські біологи і лісознавці В. Левицький, Б. Лучаківський, В. Бригидер, А. Мельник, М. Мельник, О. Мриц, Є. Чайковський організували резервати на землях УГКЦ.

У червні 1935 р. в популярному галицькому щотижневику «Неділя» лісовий інженер Б. Лучаківський розмістив цікаву оглядову статтю «Заповідники і пам'ятки природи на землях, де живе український народ». У ній автор наголосив на ролі природи як живого музею, який має моральне значення для людей. Кожен, хто знає про якусь цікаву місцевість з погляду охорони природи, зобов'язаний надіслати в НТШ її опис і фото [7].

Чималу роль щодо збереження пам'ятних дерев відіграла церква, зокрема митрополит Андрей Шептицький. Духовенству греко-католицької церкви він видав спеціальне розпорядження забезпечити їхню надійну охорону при церквах, монастирях, на цвинтарях і парафіях. А. Шептицький створив перший на своїх землях кедровий заповідник (точніше, в сучасному розумінні — заказник) на горі Яйце, що на висоті 1600 м у Горганах, площею 255,19 га (біля с. Підлютого, де була його літня резиденція), який існує й досі.

У справі виявлення та збереження пам'яток природи на Львівщині багато зробила Комісія охорони природи Наукового товариства ім. Шевченка. Вона підготувала спеціальний «Квестіонар» для інвентаризації пам'ятних вікових дерев, цінних лісових, ботанічних, гідрологічних, геологічних і геоморфологічних об'єктів.

До активної охорони флори та фауни на Львівщині у повоєнний період залучили польських зоологів і ботаніків. Орнітологи К. Мічинський та З. Годін вивчали рідкісні види птахів. Ботанік Ш. Вердак обґрунтував потребу охорони природного ялицевого лісу на Опіллі, створив резерват ендемічного виду бузку угорського у верхів'ї басейну Стрия в Бескидах, який охороняється й зараз. С. Кульчинський

і Й. Мотика порушили питання про збереження азонаньних степових фітоценозів в околицях Золочева. Цікаві дослідження лісових і степових угруповань на Волино-Поділлі провели В. Шафер (1935) та В. Гаєвський (1937). Зараз у цих місцевостях створено ботанічні заказники.

Загалом, на 1939 р., за даними В. Борейка (2001), на теренах Західної України було створено один (Чорногірський) національний парк (площею 1534 га) і понад 130 природних резерватів (таку ж кількість планували ще створити). З них 35 резерватів (25 лісових, 10 полонинних) знаходились на Закарпатті. На Станіславщині (нині Івано-Франківська область) — 30 резерватів, Львівщині — 22, Тернопільщині — 19 (лісових, степових, скельних, водних, фауністичних), Волині — 6, Рівненщині — 4, Чернівецьчині — понад 4 [3, с. 63]. Найбільше було державних резерватів, створених рішенням місцевих земельних управлінь або постановою воєводського правління. Крім того, були й громадські природні резервати, викуплені польськими науково-культурними товариствами й організаціями, а також приватні резервати, створені на власних землях окремими землевласниками.

Питання заснування національної установи з питань охорони природи на українських землях піднімав у 1936 р. голова філії Товариства «Учительська громада» в Станіславові, член НТШ Н. Лепкий [44, с. 5–7]. Цю ідею активно підтримав професор Станіславівської гімназії В. Бригідер, який 6 березня 1936 р. звернувся до НТШ із пропозицією розробити природничі карти Галичини й нанести на них усі цінні природні об'єкти, що заслуговують заповідання. Автор обґрунтував доцільність створення й існування на теренах Галичини окремої української природничої установи, яка б займалася питаннями охорони природи. Після обговорення цього питання на засіданні Комісії охорони природи НТШ, пропозицію направили для ознайомлення митрополитові А. Шептицькому [3; 7, с. 49].

До цього треба додати декілька десятків пам'яток природи (дерева, алеї, парки, валуни, водоспади). Тільки 1935 р. під охорону держави у Львівському воєводстві взяли 78 вікових дерев.

У 30-х роках минулого століття поширився рух за збереження решток природних лісів як еталонних об'єктів для ведення лісового господарства за їхнім зразком. Із цією метою взяли під охорону природний грабово-дубовий масив в околицях с. Корналовичі. У 2005 р. там створений лісовий заказник на площі 88 га. В урочищі «Корналовичі» науковці Національного лісотехнічного університету України проводять експериментальні дослідження стимулювання репродукційного процесу цінної придністровської популяції дуба звичайного.

У 1938 р. митрополія УГКЦ купила 4 тис. га лісу в Янівському лісництві. Тут на початку Другої світової війни у складних політичних обставинах розпочалася наукова діяльність вченого лісівника Андрія П'ясецького. За період 1940–1941 рр. він створив у Янівському лісництві лісову науково-дослідну станцію, заклав пробні лісові площі, розпочав експериментальні дослідження на лісотипологічному профілі,

які стали класичними у лісівничій науці. У часі німецької окупації створення заповідних територій на Галичині було припинено, а деяких ентузіастів заповідної справи (у тім числі Андрія П'ясецького, який заступився за збереження від німецьких лісозаготівель в Розточчі — місця майбутнього заповідника), розстріляли фашисти.

По різному склалась доля й інших захіноукраїнських діячів охорони природи. А. Мельник, близький соратник С. Бандери, відійшов від заповідної справи і почав займатися політикою. Б. Лучаківський, В. Левицький, О. Мриц та В. Бригідер 1944 р. емігрували на Захід.

З початку 1940-х рр. у Львові починали приймати активні дії з відновлення колишніх заповідних об'єктів. У Львові 14 лютого 1940 р. зібралось спеціальне засідання, де начальник Львівського підрайону Всесоюзної лісозаготівельної контори В. Левицький, лісівник А. П'ясецький, доктор природничих наук П. Контни підняли перед Москвою та Києвом питання про заповідання колишніх польських резерватів. Відповідні документи пішли до Главку по заповідниках при Раднаркомі УРСР. Активну роль у вирішенні цих питань відіграли Ш. Вердак, О. Гринь, Кременецький краєзнавчий музей.

На Львівщині рішенням облвиконкому 25 січня 1941 р. було заповідано 13 природних об'єктів, серед них — Вінгільський ліс (8 га) та Гора Біла (208 га). Однак, створені в 1940–1941 рр., відразу після приєднання Західної України, ці заповідники місцевого значення (правильно було би їх назвати обласними заказниками) не вписались у плани сталінського перетворення природи. Це розцінювали як саботаж, ворожий акт. Після серпня 1951 р. територію урочища «Дняж-Двір» (колишній Тисовий заповідник) передали Львівському лісотехнічному інституту, а 21 січня 1952 р. постановою українського уряду №146 — в Мінлісгосп УРСР.

Загалом у повоєнні роки (1951) ліквідували вісім захіноукраїнських заповідників, з них два — в межах Львівщини: Винниківський ліс (6 га) і Гора Біла (40 га). Саме тоді майже повністю були вирубані ліси колишніх резерватів, створених у період з 1912 до 1939 рр. [3; 32, с. 128].

Після Другої світової війни до питань охорони природи повернулись лише у 60-х рр. У 1960 р. тільки у Львівській області статусу державних парків пам'яток садово-паркового мистецтва республіканського значення набули парки: Стрийський, Міжєнецький, Підгірцевський, Самбірський, Підгорецький і Буський. У 1961 р. було створено Український степовий заповідник.

Після атомного бомбардування японських міст Хіросіми та Нагасакі, інтенсивних випробувань ядерної зброї, виникла небезпека забруднення навколишнього середовища у глобальному масштабі. Тоді ідея охорони набула світового визнання. У 1948 р. у м. Фонтебло (Франція) відбувся Міжнародний конгрес із питань охорони природи, на якому було створено Міжнародний союз охорони природи, згодом перейменований у Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП) [14, с. 17].

У межах МСОП було створено низку комісій: екологічну, комісію з питань охорони рідкісних і зникаючих біологічних видів, комісію освітню, комісію з національних парків, комісію з планування навколишнього середовища, комісію з політичних і правових питань охорони навколишнього природного середовища. МСОП і його комісії активізували природоохоронну діяльність у країнах світу, втім числі і в Україні. Незважаючи на складну економічну ситуацію у повоєнний період, вчені-натуралісти Львівщини продовжували вивчати фауну і флору в західному регіоні. На Львівщині цікаві зоологічні дослідження провели К.А. Татаринів (1956, 1973), П.П. Балабай (1952), М.П. Рудишин (1958), Ф.Й. Страутман (1963), Н.А. Полушина, (1967) та інші вчені. Ботанічні, лісівничі та географічні природоохоронні дослідження виконали Ю.Д. Третьак (1957), К.А. Малиновський (1961), Г.В. Козій (1963), І.П. Федець (1963), С.М. Стойко (1966), К.І. Геренчук (1968) та ін.

Отже, після Другої світової війни в Україні активізувалась природоохоронна діяльність. У 1960 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про охорону природи. Регулярно розширюється мережа заповідних територій. У цей час було створено ще три важливі об'єкти у Львівській області. Постановою Ради Міністрів УРСР №105 від 29 січня 1960 р. Стрийський парк затверджено заповідною територією (площа 56 га). У 1960–1970 рр. організовано лісопарк «Шевченківський гай» і Музей народної архітектури та побуту, що сприяло збереженню місцевих ботанічних, геологічних та історико-культурних пам'яток.

У 1960 р. АН СРСР та АН УРСР провели у Львові Першу міжнародну конференцію з охорони флори та фауни. На ній затвердили екологічну програму щодо збереження біологічного різноманіття та створення заповідних об'єктів. У резолюції конференції зазначили: *«Вважати необхідним здійснювати координацію і обмін досвідом роботи між карпатськими країнами з проблем охорони природи і відтворення природних ресурсів шляхом створення заповідників і заказників у Карпатах, оскільки ця актуальну проблему неможливо вирішувати ізольовано для кожної частини Карпат».*

Шостий етап (1965–1990 рр.) — *«планового формування мережі заповідних територій»* [20, с. 84]. За С. Поповичем, це вже сьомий етап, який доцільно назвати: *«планового формування географічної мережі природно-заповідних територій»* [22, с. 27]. Розвиваючи ідею лісознавця В.Г. Морозова, вчені М.І. Котов, С.С. Харкевич, Є.М. Лавренко, І.Г. Підплічко ще з 1956 р. пропагували створення географічної мережі природно-заповідних територій. Цей напрям природоохоронної діяльності почав офіційно розвиватися під егідою Академії наук УРСР, яка після детального вивчення затвердила план перспективного розвитку мережі державних заповідників в Україні на республіканському рівні.

Для посилення державного впливу і контролю у справі охорони природи 1967 р. створили Державний комітет з охорони природи при Раді Міністрів УРСР та його інспекції в областях. У 1968 р. за обґрунтуванням Академії наук УРСР і клопотанням

Державного комітету охорони природи Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР», на підставі якої створили Поліський, Луганський, Карпатський і відновили Канівський державні заповідники; до Луганського заповідника було приєднано відділення «Стрільцівський степ». У 1970 р. Академія наук УРСР вийшла до державних органів із новою пропозицією щодо розширення мережі заповідників в Україні, а також опрацювала та схвалила першу класифікацію природно-заповідних територій [22, с. 28].

Заповідна справа, однак, просувалась не планово, а хаотично, завдяки листам окремих вчених, критичним статтям у пресі або висловлюванням урядових осіб. Найактивніша група — ботаніки С.М. Стойко, В.І. Комендар, С.В. Шевченко, Б.В. Заверуха, лісознавець П.А. Трибун. Постановою Ради Міністрів УРСР від 12 жовтня 1973 р. №489 затверджено Статут Українського товариства охорони природи — добровільної масової громадської організації, яка розгорнула активну природоохоронну діяльність на теренах України.

У 1979 р. комісією Верховної ради УРСР з охорони природи було затверджено постанову, яка констатувала занепад заповідної справи, у зв'язку з цим рекомендувалось організувати нові заповідники, зокрема «Медобори».

У 1972 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про заходи по розширенню мережі державних заповідників і покращанню заповідної справи», якою затверджена «Класифікація заповідних та інших територій УРСР, що охороняються державою», до якої ввійшли такі категорії: заповідники, заказники, природні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва республіканського та місцевого рівня. Згідно з постановою, уряд мав право створювати заповідники, заказники, природні парки, пам'ятки природи республіканського значення, об'єкти — пам'ятки природи та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення, а Державний комітет охорони природи УРСР — парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва республіканського значення.

У 1976 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про заходи щодо посилення охорони водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення головним чином як місця гніздування водоплавних птахів», що зобов'язувало розширити площі боліт і плавнів міжнародного значення. У 1977 р. в Україні вперше опублікували карту «Природні заповідні об'єкти Української РСР» та затвердили республіканський стандарт «Порядок погодження, затвердження та державної реєстрації заповідних об'єктів» [22, с. 28].

На виконання Рамсарської конвенції уряд у 1979 р. прийняв постанову «Про заходи щодо збереження природних умов болотних масивів». Ця постанова врятувала декілька унікальних верхових боліт; до території Карпатського державного заповідника приєднали масиви Широколужанський і «Долина нарцисів», однак, деякі масиви на території Івано-Франківської області вилучили.

Новий напрям у заповідній справі України — пошуки вирішення проблеми поєднання охорони природи з організованим відпочинком громадян. На відміну від

заповідників, національні природні парки (НПП) відкриті для пізнавальної та туристично-оздоровчої мети, але відвідування їх туристами допускається лише у визначених межах. У 1980 р. постановою Ради Міністрів УРСР створюється перший в Україні Карпатський державний природний парк. У 1983 р. завдяки постановам Ради Міністрів УРСР було створено Шацький державний природний парк, доповнено мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду, затверджено доповнення до класифікації природно-заповідного фонду, до якої вводяться нові категорії: біосферний заповідник і державний природний національний парк. Постановою Ради Міністрів УРСР у 1984 р. створюється державний заповідник «Розточчя».

Розквіт «епохи застою», який припав на кінець 70-х років, як зазначив О.В. Мудрак, не міг не вплинути на заповідну справу. Великі заповідники в Україні перестали організовувати. Загалом за всі роки радянської влади в Україні було створено лише 15 заповідників і три національні природні парки. Ганебною практикою було збільшення вже існуючих заповідних об'єктів головно завдяки тому, що під одні природоохоронні території (рангу національні парки) забирали землю в інших (заповідники) [20].

Проте, у 1970–1974 рр. в Україні було створено чимало заповідних об'єктів місцевого значення — урочищ, пам'яток природи, ландшафтних лісопарків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

На території Львівської області 1967 р. було створено дендрологічний парк загальнодержавного значення «Рудківський» (59 га). Постановою Ради Міністрів України від 7 січня 1985 р. його зачислили до дендрологічних парків України [21, с.13]. Постановою Ради Міністрів УРСР №105 від 29 січня 1980 р. шість парків (у м. Буську, Міженецький, Підгірцівський, Підгорецький, Самбірський і Стрийський парк у м. Львів) оголошено пам'ятками садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Всього до пам'яток садово-паркового мистецтва, за рішенням Львівського облвиконкому №498 від 1984 р., зарахували 61 парк. За кількістю парків-пам'яток Львівщина займала перше місце в Україні, за кількістю парків-пам'яток республіканського (тоді) значення — третє місце.

Сьомий етап (1991–1999 роки) — «стрімкого розквіту заповідної справи» [20, с. 85], на думку С. Поповича — восьмий етап «золотих» років природно-заповідної справи [22, с. 29]. Розпочався після прийняття ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», Указу Президента від 1994 р. «Про резервування з метою наступного заповідання території», Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні «Заповідники» (1994 р.), Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра і поліпшення якості питної води («Дніпро», 1997 р.) та ін. У 1995 р. було створене Головне управління національних природних парків (НПП) і заповідної справи як урядовий орган у системі Мінприроди, а також прийнято постанову «Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення».

Закон «Про природно-заповідний фонд України» став поштовхом для створення широкої мережі високорангових, поліфункціональних заповідних об'єктів: національних природних та регіональних ландшафтних парків (РЛП) й інших категорій заповідних об'єктів.

Наприкінці даного етапу в Україні існувало чотири біосферні заповідники, 16 природних заповідників та 11 національних природних парків, що свідчило, як підкреслював С. Попович, про зовсім іншу ситуацію, ніж до 1991 р. (заповідники чи національні парки створювались щорічно) [22, с. 31].

Вчені Львова продовжували біологічні, зоологічні та ландшафтні дослідження (Малиновський, 1961, 2000; Щербак, Щербань, 1980; Гузій, 1997; Геренчук, Стойко, 1974 та ін.). М.П. Жижин та С.М. Стойко (1980) обґрунтували створення мережі лісових і ботанічних резерватів. У 1998 р. була опублікована монографія «Раритетні фітоценози західних регіонів України» (регіональна «Зелена Книга»), в якій С.М. Стойко, Л.І. Мілкіна, П.Т. Яценко, О.О. Кагало та Л.О. Тасенкович подали характеристику раритетних фітоценозів Карпат, Волино-Поділля та Західного Полісся й обґрунтували екологічні заходи їхньої охорони [14, с. 17].

З ініціативи державного управління охорони навколишнього природного середовища та Львівської обласної державної адміністрації, на підставі екологічного обґрунтування С.М. Стойка у 1998 р. був створений Яворівський НПП (7078,6 га), а в 1999 р. — НПП «Сколівські Бескиди» (35684 га). Їхня коротка природоохоронна характеристика подана в колективній праці «Заповідники і національні природні парки України» (1999). У 1991 р. створений Ботанічний сад Львівського державного лісотехнічного університету (22,7 га).

Ухвалою Львівської обласної ради народних депутатів №327 від 2 грудня 1993 р. створений унікальний природно-заповідний об'єкт у межах м. Львів — Регіональний ландшафтний парк «Знесіння» (312,0 га). У 1997 р. створені ще два регіональні ландшафтні парки — «Надсянський» (19 428,0 га) та «Верхньодністровські Бескиди» (8536,0 га).

За даними П.Р. Третяка, з 1992 до 2000 рр. площа ПЗФ у західному регіоні України зросла майже вдвічі [32, с. 129–130]. На Галичині загальна площа регіональної мережі становила 422,6 тис. га, або 8,5% від площі регіону. Відносна частка об'єктів природно-заповідного фонду на Івано-Франківщині становила 13,8% від площі області, на Тернопільщині — 8,5%, на Львівщині — 5,2%. Відбулося це переважно завдяки створенню чи розширенню природних заповідників, національних природних та регіональних ландшафтних парків. Тенденція створення багатофункціональних об'єктів ПЗФ була викликана не тільки необхідністю охорони природних ландшафтів, а й потребою створення умов для відпочинку та оздоровлення населення, охорони історико-культурної спадщини, зростання рівня екологічної свідомості населення. Пріоритетність створення таких багатофункціональних об'єктів ПЗФ пояснюється також тим, що їхнє функціонування сприяє сталому економічному розвитку регіонів та зайнятості населення.

Восьмий етап (2000 – до теперішнього часу) — «формування екологічної мережі». (за С. Поповичем — дев'ятий) [20, с. 86; 22, с. 31]. Цей етап характеризує відновлення втраченої екологічної рівноваги ландшафтів, біомів і біосфери в цілому через систему структурних елементів екологічної мережі (ЕМ). Він пов'язаний з прийняттям ЗУ «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі», «НЕМ України на 2000–2015 роки», «Про екологічну мережу України», «Про Генеральну схему планування території України».

В області була розпочата широка програма біологічних, фітоценологічних, еколого-ландшафтних та соціально-економічних досліджень (Долішній, 2000; Голубець, 2000; Туниця, Криницький, Гузій, 2000 та ін.). Їхні результати опубліковані в матеріалах міжнародних науково-практичних конференцій «Розточанський збір 2000» і «Біоферний резерват як модель сталого розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду». Ландшафтна характеристика природного заповідника «Розточчя» подана в працях В.П. Брусака (1997, 2000), Я.С. Кравчука, Ю.В. Зінька, Б.П. Мухи (2001), І. Ковальчука та М. Петровської (2003), а геоботанічна — М. Сороки (1999, 2008) та В.П. Ткачика (1999).

Завдяки значній ландшафтній і фітоценотичній різноманітності Львівщина відзначається багатим видовим складом безхребетних і хребетних тварин. Їхньому вивченню присвячені праці А. Гузія (1977, 2000), І. Горбаня (2002, 2003), Ю.В. Канарського (2006). Для охорони зооенофонду цінною є колективна монографія зоологів «Рідкісні види тварин Львівської області» (2006), в якій подано опис безхребетних і хребетних тварин, які занесені до Червоної книги України та регіонального Червоного списку.

Загальні питання щодо поліпшення заповідної справи в області розглянуто у працях С. Лукашика (2003), С. Стойка, А. Мельника, В. Шушняка, М. Біляка (2003), Я. Целеня (2003), М. Гука, О. Пруса (2003). Заходи щодо охорони біологічних видів у басейні Дністра обґрунтував С.М. Стойко (2004). Фітоценотична характеристика лісових і лучних формацій НПП «Сколівські Бескиди» подана в монографіях А.М. Дейнеки, Л.І. Мілкіної, В.П. Грицака (2006) та І.П. Лях і Л.І. Мілкіної (2008). Для екологічного обґрунтування збереження біологічного та фітоценотичного різноманіття цінною є монографія М. Сороки «Рослинність Українського Розточчя» (2008). Питання сталого розвитку у Сколівському і Турківському районах з'ясовані у колективній праці М.А. Голубця, П.С. Гнатіва, М.П. Козловського (2007) та ін. Загальні питання регіональної біогеографії подано в підручнику С.І. Кукурудзи (2006), а питання розвитку сільського туризму — у навчальному посібнику М.Й. Рутинського, Ю.В. Зінька (2006).

Львівська область, завдяки різноманітним природно-географічним та ґрунтово-кліматичним умовам, відзначається значним біологічним різноманіттям. Тому важливим екологічним завданням є збереження раритетного фітогенофонду. Науковці Інституту екології Карпат НАН України та біологічного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка провели дослідження поширення рідкісних видів судинних рослин, їхнього екологічного стану й обґрунтували комплексні

заходи охорони, результати яких подано у книжці «Раритетний фітогенофонд західних регіонів України» (2004). Державне управління охорони навколишнього природного середовища щорічно публікує збірники «Екологія Львівщини», в яких подає перелік об'єктів природно-заповідного фонду та списки раритетних видів флори й фауни, що підлягають охороні.

Комісія МАБ ЮНЕСКО, Міжнародний Союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП), ЮНЕП (Програма охорони природи ООН) та інші міжнародні організації рекомендують вирішувати природоохоронні завдання у транскордонних регіонах спільними зусиллями. Одна з форм такої співпраці — створення транскордонних заповідних об'єктів. На польсько-українському кордоні цікавим у географічному, ландшафтно-екологічному та соціально-економічному аспекті регіоном є Розточчя. Українські й польські природоохоронці обґрунтували доцільність створення на базі існуючих у прикордонні заповідних територій міждержавного біосферного резервату «Розточчя» [14, с. 19]. На 23-ій сесії Комісії МАБ ЮНЕСКО, яка проходила у м. Дрезден (Німеччина) 29 червня 2011 р., було прийнято рішення про оголошення Біосферного резервату «Розточчя» загальною територією 74,8 тис. га та включення його до Всесвітньої мережі біосферних резерватів. Резерват створено як українську ділянку проектованого міжнародного українсько-польського біосферного резервату в регіоні Розточчя.

Отже, в галузі збереження біологічного різноманіття та заповідної справи на Львівщині є чималі досягнення.

Згідно з прийнятим Верховною Радою Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», державне управління охорони навколишнього природного середовища у Львівській області приділяє значну увагу розширенню площі природно-заповідного фонду та поліпшенню його ландшафтно-екологічної репрезентативності. На базі техногенних відстійників Яворівського ДГХП «Сірка» в 1997 р. створено орнітологічний заказник «Чолгинський» (820 га), який має захисне значення для птахів у період їхньої міграції. Регіональний ландшафтний парк «Надсянський» є складовою частиною польсько-словацько-українського біосферного резервату «Східні Карпати». У 2007 р. Львівська обласна рада прийняла рішення про створення регіонального ландшафтного парку «Равське Розточчя» як частини проектованого польсько-українського біосферного резервату «Розточчя», в 2014 р. — РЛП «Стільське Горбогір'я» (8909,9 га).

З ініціативи державного управління охорони навколишнього природного середовища розроблено Регіональну програму розвитку заповідної справи у Львівській області до 2020 р. Згідно з цією програмою, на Гологоро-Вороняцькому кряжі в межах Бродівського, Буського і Золочівського районів, у 2010р. створений НПП «Північне Поділля» (15587,9 га) [14, с. 19].

Отже, до справи збереження природних ресурсів та унікальних природних екосистем і ландшафтів доклали зусилля різні природоохоронні державні установи,

громадські організації та кілька поколінь науковців, які розглядали природну спадщину як національне багатство. Його подальше збереження буде успішним лише за активної участі громадськості, яка має усвідомити, що людина є частиною споконвічної природи як сфери її життєвого середовища. Використовуючи природні ресурси і дбаючи про їхнє відновлення, треба думати не лише про задоволення власних потреб, а й потреб наступних поколінь. У цьому полягає історична мудрість народу, який дбає про майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бовт Я. С. *Історія заповідної справи та природничих досліджень на Розточчі* / Я. С. Бовт, Г. В. Стрянець. — Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — Вип. 20.16. — С. 7–12.
2. Борейко В. Е. *История заповедного дела в Украине* / В. Е. Борейко. — Киев: Изд-во Киев. екол.-культур. центра, 1995. — 184 с.
3. Борейко В. Е. *История заповедного дела в Украине* / В. Е. Борейко. — Издание второе, дополненное. — Киев: КЭКЦ, 2001. — 171 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ecoethics.ru/old/b15/>.
4. Брусак В. *Історія, сучасний стан і перспективи розвитку заповідної справи на Розточчі* / В. Брусак // Вісник Львів, ун-ту. Серія географічна. — Львів, 2000. — Вип. 26. — С. 237–242.
5. *Верхобуж — витік ріки Західний Буг*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.interestingukraine.kiev.ua/lvivska-oblast/zolochivskiy-rajon/verhobuzh/>.
6. *Гайдукевич О. Митрополит Андрей Шептицький — природоохоронний діяч Галичини* / О. Гайдукевич // Схід. — 2016. — №1. — С. 35–39. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2016_1_8.
7. *Гайдукевич О. Проблема охорони довкілля та природоохоронні інституції Галичини (20–30-ті рр. ХХ ст.)* / О. Гайдукевич // Схід. — 2017. — №1. — С. 46–52. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_1_9.
8. *Галкін С. І. Історія становлення та розвитку паркобудівництва в Україні* / С. І. Галкін // Роль ботанічних садів і дендропарків у збереженні та збагаченні біологічного різноманіття урбанізованих територій: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 28–31 травня 2013 р.) / Гол. ред. В. Г. Радченко. — Київ: НЦЕБМ НАН України, ПАТ «Віпол», 2013. — С. 190–192.
9. *Гуль Н. Проблема сталого функціонування національних парків Карпатського регіону* / Н. Гуль, Б. Сенчина, Б. Хомин // Вісник Львівського ун-ту: Серія. Географічна. — Львів, 2005. — Вип. 32. — С. 155–162.
10. *Денисова Г. В. Фітоценотична структура палацово-паркових комплексів Західного Лісостепу та шляхи її оптимізації*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. сіль.-госп. наук / Г. В. Денисова. — Львів, 2015. — 24 с.

11. Дудин Р. Б. Проблеми охорони пам'яток садово-паркового мистецтва державного і місцевого значення / Р. Б. Дудин // Науковий вісник УкрДЛТУ. — Львів, 2004. — Вип. 14.8. — С. 342–345.
12. Дудин Р. Б. Старовинні парки Львівщини / Р. Б. Дудин // Екологія — шляхи гармонізації відносин природи та суспільства : зб. тез міжвуз. наук. конф. (Умань, 23–24 квітня 2009 р.). — Умань, 2009. — С. 101–103.
13. Закон України «Про природно-заповідний фонд України», 16 червня 1992 року №2456-XII. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [/http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12).
14. Заповідні території Львівщини [текст] / Наук. ред. С. М. Стойко — Львів: ЗУКЦ, 2008. — 126 с.
15. Ковальчук А. А. Заповідна справа: науково-довідкове видання / А. А. Ковальчук — Ужгород: Ліра, 2002. — 328 с.
16. Коритко Л. Я. Становлення і розвиток природоохоронних інститутів в Австро-Угорській імперії: історико-правовий вимір (на матеріалах Східної Галичини 1867–1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук / Л. Я. Коритко. — Львів, 2017. — 42 с.
17. Кравцова І. В. Садово-паркові ландшафти як об'єкти рекреації і туризму / І. В. Кравцова // Природа Західного Полісся і прилеглих територій : зб. наук. праць Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; редкол.: Ф. В. Зузук [та ін.]. — Луцьк, 2012. — №9. — С. 124–128.
18. Лелеченко А. П. Державне управління виникненням, розвитком та трансформацією перших природоохоронних територій: історико-правовий аналіз / А. П. Лелеченко // Ефективність державного управління: зб. наук. праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2013. — Вип. 37. — С. 156–164.
19. Максим'юк Т. М. Проблеми реставрації пам'яток садово-паркової архітектури (на прикладі першого міського саду XVI–XIX ст. — парку ім. Івана Франка у м. Львові) / Т. М. Максим'юк, М. В. Бевз. — Журнал «Будуємо інакше», 2002. — №4. — С. 44–46.
20. Мудрак О. В. Історія розвитку заповідної справи на Поділлі / О. В. Мудрак // Актуальні питання біології, екології та хімії. Електронне наукове фаховості видання Запорізького національного університету. — №3–2009. — С. 77–89.
21. Парки і сади // Інтерактивний Львів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.lvivcenter.org/uk/lia/map/?cat_ci_objecttypeid=5&show=advsearch.
22. Попович С. Ю. Природно-заповідна справа : навч. посіб. / С. Ю. Попович. — Київ: Арістей, 2007. — 480 с.
23. Попович С. Ю. Заповідне паркознавство : навч. посіб. / С. Ю. Попович, О. М. Корінько, Ю. О. Клименко. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2011. — 320 с.
24. Попович С. Ю. Заповідне лісознавство: навч. посібник / С. Ю. Попович, О. М. Корінько, П. М. Устименко. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2009. — 384 с.
25. Прутула І. М. Поліфункціональне призначення ландшафтного заказника «Бердо» / І. М. Прутула, Б. В. Сенчина // Значення та перспективи стаціонарних досліджень для збереження біорізноманіття: Матер. конф., присвяч. 40-річчю стаціонарних досліджень на полонині Пожижевській. — Львів, 1998. — С. 123–126.

26. Прокопів А. Ботанічний сад Львівського національного університету імені Івана Франка — історія та сучасність / А. Прокопів. — Вісник Львів ун-ту: Серія біологічна. — 2004. Вип. 36. — С. 3–9.
27. Проць Б. Г. Перший український резерват природи «Пам'ятка Пеняцька»: на шляху до відродження / Б. Г. Проць, Ю. М. Чорнобай, О. Б. Вовк, А. А. Бокотей // Наук. записки Держ. природознавч. музею. — Львів, 2004. — Т. 20. — С. 167–176.
28. Родік Т. П. Становлення і розвиток дендрологічних парків на території України в період з XI ст. до початку XX ст. (історико-правовий аспект) / Т. П. Родік // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право.— №264. — 2017. — С. 138–146. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo/article/view/9256/8384>.
29. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — Київ: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 3. — С. 137, 269. [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://ukrlit.org/slovnnyk>.
30. Стойко С. Вікові дерева Львівщини / С. Стойко, В. Шушняк, Г. Савка, П. Шубер, Я. Шляхта. — Львів: Меркатор, 2006. — 100 с.
31. Тішкова Н. Л. Державне управління охороною навколишнього середовища на Українських землях: ретроспективний аналіз / Н. Л. Тішкова // Державне управління та місцеве самоврядування, 2016. — Вип. 3 (30). — С. 34–42.
32. Третяк П. Р. Становлення охорони природи в Галичині та проблеми розбудови мережі заповідних територій / П. Р. Третяк // Заповідна справа в Галичині, на Поділлі та Волині. Науковий вісник НЛТУ України. — 2004. — Вип. 14.8. — С. 124–133.
33. Харачко Т. І. Історичний екскурс та реалії сьогодення ботанічного саду Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького / Т. І. Харачко, І. М. Скольський // Науковий вісник НЛТУ України. — 2017. — Вип. 27 (3). — С. 199–202.
34. Шушняк В. Історія природоохоронних досліджень території Яворівського національного природного парку / В. Шушняк, Г. Савка // Вісник Львів. ун-ту: Сер. геогр. — 2009. — Вип. 37. — С. 285–291.
35. Mądalski J. O wskrzeszenie Pamiątki pieniackiej w okolicach Złoczowa / J. Mądalski // Ochrona Przyrody, Kraków, 1936. — Rocznik 16. — S. 96–101.
36. Sokołowski S. O potrzebie zakładania rezerwatów leśnych / S. Sokołowski // Ochrona Przyrody. — 1920. — Z. 1. — S. 21–24.
37. Szafer W. «Pamiątka pieniacka» (O rezerwacie leśnym w Pieniakach.) / W. Szafer // Sylwan. — 1912. — XXX. — S. 361–366.
38. Yaworski F. Cetnerowka / F. Yaworski // Lwow staryj i wczorajszej. — Lwow: Druk. Słowa polskiego we Lwowie, 1911. — S. 296–301.